

Найбільша кількість досліджень та розвідок на сторінках часопису відводилася історико-статистичному опису церков та монастирів, а також містечок Волинської єпархії. При написанні нарисів дослідники широко використовували документальні джерела, насамперед церковні літописи і хроніки. Такими історико-статистичними описами населених пунктів Волині було закладено основу подальшого систематичного вивчення й висвітлення її історичних пам'яток та минувшини.

Протягом 1880-1903 рр. у «Волинських Єпархіальних відомостях» друкувався «Історико-статистичний опис церков і приходів Волинської єпархії» М. І. Теодоровича. На шпальтах неофіційної частини часопису друкували праці й інших істориків церкви («Церковно-приходський літопис села Нападокви Кременецького уїзду» священника П. Селецького; «Декілька слів про історичне минуле та про сучасний стан Хрестовоздвиженської Дубенської пустині» ієромонаха Стефана (Твердинського), «Заснування м. Холм і Холмської єпархії Г. Ольховського і ін.») [4, с. 53].

Публікувалися також статті на богословські теми: «Догматичне вчення св. Симеона Нового Богослова», «Процес релігійного пізнання», «Про істинні цілі життя» (архімандрит Віссаріон); «Ідеал християнського життя», «Бесіди про гріховний стан душі», «Про молитву», «Про причастя» (ієр. Зосима); «Головна думка св. ап. і єв. Іоанна Богослова – про духовну боротьбу християнського суспільства з язичницьким світом» (Н. Концевич); «Чому богопізнання можливе лише у Церкві», «Яке значення мало Преображення Господнє у Новозавітному домобудівництві» (студент ВДС Микола Грисюк) [6, с. 14].

Також у неофіційній частині публікувалося багато статей на різну церковну тематику: «Місцеві благочестиві звичаї у православних на Волині», «Духовна сім'я як помічник духовної школи у справі приготування кандидатів священства», «Християнська лірика», «Християнський погляд на театр» та багато інших [2, с. 12].

Окремі матеріали стосувалися ставлення світських письменників до духовенства: «Духовні отці у драмі «И свет во тьме светит»», «Духовні отці в повісті Гусева-Оренбурзького «В глухом уезде»» тощо. Разом із тим у «Волинських єпархіальних відомостях» друкували статті А. Шафранського про реальних священників-героїв, де подвиги священнослужителів у війні з Японією.

Нарешті, неодмінним атрибутом фактично кожного номеру журналу була публікація проповідей керуючого єпархією, зокрема архієпископів Модеста (Стрельбицького) й Антонія (Храповицького) та інших священнослужителів [8, с. 18].

Починаючи з 1910 р. неофіційна частина стала поділятися на такі рубрики:

- 1) «По єпархії» - найголовніші події, що відбувалися у Волинській єпархії;
- 2) «З життя інших єпархій» - новини з єпархій;
- 3) «Друк» - різні історії з життя священників;
- 4) «Бесіда» - повчання та настанови, де висвітлювалися різноманітні проблеми тогочасного життя;
- 5) «Із огляду духовних журналів» - найцікавіші статті інших православних часописів;
- 6) «Ізвестия и заметки» - в основному питання і відповіді, які стосувалися пастирського служіння;
- 7) «Відгуки» - думки священників та мирян на різні актуальні питання і церковного характеру;
- 8) «Світський друк про духовенство» - розповіді про духовенство зі світських журналів, після чого одразу йшов аналіз публікації від автора рубрики [2, с. 14].

Із 70-х років XIX ст. Почаївська лавра друкувала «Волинські Єпархіальні відомості» як орган Волинського єпархіального управління. Згодом, з метою поширення релігійних і моральних впливів серед української людності в душі російського православ'я, видання виходило із додатком «Почаївський листок». Цей додаток розпочали видавати з 1887 року. Окрім пояснення недільних та святкових читань, у журналі друкувалися історичні відомості про Волинських святих, про місцеві чудодійні ікони, про лавру. Там розміщували також відомості про місцеві, як правило, греко-католицькі звичаї, які називали чужими і недопустимими для православної церкви [5, с. 53].

У 1885–1886 роки Волинський архієпископ Модест запропонував духовенству для обговорення питання відкриття Єпархіальної друкарні в м. Житомирі. Важливою передумовою для відкриття там друкарні вважалося перенесення до Житомира редакції «Єпархіальних Ведомостей», що сталося тільки у 1908 році, але функцію єпархіальної друкарні фактично і надалі виконувала Почаївська друкарня. [4, с. 113].

Отже, «Волинські єпархіальні відомості» успішно виконували роль основного інформаційного джерела Волинської єпархії. При цьому чимало корисного для себе тут знаходили як священнослужителі, так і рядові віруючі. Для сучасного дослідника цей часопис став вкрай цінним історичним джерелом, в якому можна знайти значний пласт рідкісних матеріалів про волинську старовину, а також унікальні відомості про втрачені святині краю. З огляду на це чимало публікацій часопису потребує повторного введення.

Джерела та література

1. Бубяков І.Т. Церковно-приходські школи на Волині / І. Т. Бубяков // Велика Волинь: минуле й сучасне / Матеріали міжнародної наукової краєзнавчої конференції, жовтень 1994р. – Хмельницький – Ізяслав – Шепетівка. – С. 336-338.
2. Воронов В. І. Про «Волинские епархиальные ведомости» / В. І. Воронов, О. М. Лазаревський // Матеріали V науково-краєзнавчої конференції «Остріг на порозі 900-річчя». – Острог, 1994. – С. 12-14.
3. Єршова Л. Духовна жіноча освіта на Волині (сер. XIX – поч. XX ст.) / Л. Єршова // Шлях освіти. – 2000. - № 4. – С.41-45.
4. Жилюк С., Релігійна політика царизму на Волині (1793 – 1917 рр.) / С. Жилюк, Б. Бойко. – Острог: Острозька академія, 2010. – 228 с. // [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://lib.ua.edu.ua/files/funds/vudavnutstvo/Relig_polityka_tcarizmu.pdf
5. Загацька І. С. Початкова і середня освіта на Волині (кін. XIX – поч. XX ст.) / І. С. Загацька, Ю.М. Поліщук // Звягеля древній і вічно молодий. Тези Всеукраїнської наукової краєзнавчої конференції з нагоди 200-річчя утворення Волинської губернії, 200-річчя Волинської єпархії та 200-річчя найменування м. Звягеля Новоград-Волинським (13-16 вересня). – Новоград-Волинський, 1995. – С.82-83.
6. Костюк О. Розвиток релігійної освіти на Волині XIX – поч. XX ст. Навчальний посібник з історії педагогіки. / О. Костюк. – Острог: Національний Університет «Острозька академія», 2009. – 224 с.
7. Мельник Н. Розвиток духовної освіти на Волині (кін. ХVIII – кін. XIX ст.) / Н. Мельник // Історія релігії в Україні. Праці X-ї Міжнародної наукової конференції (Львів, 16-19 травня 2000 року). – Л.: Логос, 2000. – Кн.1. – С. 244-249.
8. Огієнко І. І. Історія українського друкарства / І. І. Огієнко. – К.: Либідь, 1994. – 446с. // [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://litopys.org.ua/ohdruk/ohd.htm>
9. Рожко В. Є. Волинська духовна семінарія (1796 – 2004 р.р.) / В. С. Рожко. – Луцьк: Медіа, 2004. – 256 с.
10. Рожко В. С. Духовні православні освітні заклади Волині Х-XX ст. / В. С. Рожко. – Луцьк: Медіа, 2002. – 109 с.
11. Сажок О. Історія бібліотечної та видавничої діяльності церковних православних братств Волинської губернії у другій половині XIX – на початку XX ст. / О. Сажок // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць: Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 16. – Рівне: Рівненський державний гуманітарний університет, 2009. – 313 с.

УДК 929.7 (477)

Л. Казначєва

ДІЯЛЬНІСТЬ ВОЛИНСЬКИХ ГУБЕРНСЬКИХ ПРЕДВОДИТЕЛІВ ДВОРЯНСТВА

У статті досліджено діяльність однієї з інституцій станового самоврядування Волинської губернії – губернського предводителя дворянства. Простежено особливості імперської політики щодо його функціонування, окреслено основні ділянки діяльності. Окремою таблицею подано перелік усіх волинських губернських предводителів дворянства за час існування цієї інституції.

Ключові слова: губернський предводитель дворянства, губернське дворянське зібрання, повітові предводители дворянства, станове управління.

This paper investigates the activities of one of the institutions of caste self Volyn province - provincial marshal of nobility. Traced the features of imperial policy for its operation, outlined the main areas of activity. A separate table lists the Volyn all provincial marshal of the nobility during the existence of this institution.

Keywords: provincial marshal of nobility, noble provincial assembly, county marshal of the nobility, birth control.

Постановка та актуальність проблеми. Питання взаємин держави, його органів влади та суспільних інститутів в історичній площині було і залишається в полі зору багатьох дослідників. Вивчення діяльності станових інституцій дозволяє встановити окремі аспекти історичного розвитку нашої держави. Окрему цікавість мають регіональні дослідження, які базуються насамперед на матеріалах та документах місцевих архівів, і вводять в науковий обіг раніше невідомі факти. Науковий інтерес до питань регіонального місцевого управління, зокрема до діяльності виборних станових інституцій, зумовив актуальність запропонованої розвідки.

Метою розвідки є дослідження особливостей діяльності однієї з основних станових інституцій Волинської губернії – губернського предводителя дворянства.

Характеристика використаних джерел та стан наукової розробки теми. Проблема волинського станового самоврядування загалом та інституції предводителів дворянства зокрема на сьогоднішній день досліджена фрагментарно, зважаючи на спорадичність необхідних матеріалів. Окрему цікавість дослідників складають законодавчі акти, що унормовували діяльність маршалків у Речі Посполитій та предводителів дворянства у Російській імперії [24 - 34]. Об'ємною репрезентативною групою є діловодна документація, головному масив якої перебуває на державному зберіганні у фондах Центрального державного історичного архіву України у м. Києві (ЦДІАК України) [1 - 18] та Державного архіву Житомирської області (ДАЖО) [19 - 22].

Нечисленними є дослідження істориків, які вивчали минуле корпоративних інституцій волинського дворянства, зокрема діяльність губернського предводителя дворянства. Цінною є праця З.Радзімського, який уклав список волинських губернських маршалків польського походження з часу заснування Волинського дворянського зібрання і до 1863 р. включно з важливими біографічними відомостями [53].

У процесі дослідження були використані праці волинського предводителя дворянства, російського князя М.К.Імеретинського, який серйозно засуджував діяльність станових органів Волинської губернії – депутатського зібрання та предводителів дворянства – впродовж першої половини XIX ст. [41; 42]. Предводитель приписував волинським дворянським інституціям чималі повноваження, які вони, на його думку, спрямовували проти російської державності. Попри упередженість, праці М.К.Імеретинського містять неочікувану кількість фактичного, хай і суб'єктивного, матеріалу щодо діяльності корпоративних інституцій Волинської губернії, сучасником яких був він сам.

Окремі матеріали з досліджуваної теми містять праці сучасних зарубіжних [37; 44] та вітчизняних дослідників [36; 48 - 50], де авторами розглядаються окремі аспекти історії Правобережної України у складі Російської імперії, у тому числі діяльність станових інституцій. Попри значний масив архівних матеріалів та обмежений історіографічний доробок, проблема функціонування та діяльності однієї з основних станових інституцій Волинської губернії – предводителя дворянства – лишається недостатньо вивченою й потребує окремого ретельного дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Після включення волинських земель до складу Російської імперії, Катерина II підтвердила місцевим магнатам та шляхті право мати власну корпоративну організацію з представницькими органами, одним з яких був предводитель дворянства. Створювалися, однак, вони мали за взірцем великоросійських губерній, а не традиційних сеймиків [26]. На шляхту поширилася чинність „Жалованної грамоти дворянству” 1785 р. – закону, що кодифікував політичний, правовий та соціальний статус привілейованого стану. Імператриця засвідчила вже існуючі права шляхти, сформулювала низку нових та встановила законодавчу базу її корпоративних прав.

Задля повного розуміння процесу переходу у російські губернії предводителів дворянства польської інституції шляхетських маршалків, варто з'ясувати місце останніх у становій організації Речі Посполитої. Як не парадоксально, але з'ясування ролі маршалка у проведенні шляхетних зібрань виявилось непросту науковою проблемою. Польський науковець Ю.Бардах, який досліджував історію держави і права Речі Посполитої, вважає, що вибір сеймиком маршалка був вагомим справою, адже він дійсно впливав на зібрання [52, s. 227]. Цю думку поділяла й О.Єфименко, яка вказувала, що обіймати посаду маршалка на сеймиках було престижно та почесно, адже „кожний повітовий маршалок був королем свого повіту..., а кожний повіт представляв собою Річ Посполиту в мініатюрі” [40, с. 173].

Дещо відмінними є міркування С.Кутшеби, який вважає, що влада маршалка на засіданнях була „надто слабкою” [46, с. 159]. На наше бачення, функціональні обов'язки маршалка, а саме: контроль за дотриманням порядку, спрямовування ходу обговорення, підрахунок голосів спричиняли та сприяли тому, що за право обіймати посаду йшла суперечка між різними магнатами. Кожен з них висував свого кандидата з тим, аби ним зручно було маніпулювати при прийнятті відповідних рішень. Це вказує, що посада маршалка набрала суспільної значимості.

У російській практиці інституція губернського предводителя дворянства була важливою складовою станового управління, адже в період між дворянськими зібраннями саме губернський предводитель був вищою інстанцією станової корпорації. До його обов'язків входив контроль за веденням родовідних книг, складанням списків дворян, котрі мають право участі у дворянських виборах, головування на дворянських зібраннях. При Павлі I губернський та повітовий предводителі дворянства брали участь у комісіях народного продовольства, будівельній і шляхетській комісії, головували у рекрутських присутствіях [36, с.226, 239, 242].

Губернський предводитель обирався раз на три роки на губернських дворянських зібраннях [24, гл. III; 25, п. 62 - 64] і виконував свої обов'язки на громадських засадах, тобто – безоплатно. У великоросійських губерніях дворяни, які служили державі, отримували чини згідно діючого „Табелю про ранги” – закону, що ввів єдину для усієї імперії ієрархію чинів. Вперше порядок надання чинів дворянам, котрі служили на посадах, обраних дворянським зібранням, визначив Павло I. 1797 р. він видав указ, згідно якого дворяни, які прослужили три роки, отримували наступний за рангом чин, а дворяни, котрі прослужили два триріччя, переводилися до наступного класу [51, с. 505]. 1801 р. самодержавство зробило першу спробу прив'язати службу на дворянських станових посадах до державної – обраним надавалися чини. У такий спосіб верхова влада здійснила спробу підвищити цінність дворянської служби. Аби ще більше наблизити дворянські корпоративні органи західних губерній до загальноросійських, у лютому 1804 р. посади губернських та повітових маршалків були приведені у відповідність з вимогами Жалуваної грамоти. Їх назва лишалася за польським взірцем, а обов'язки прирівнювалися до обов'язків губернських та повітових предводителів дворянства великоросійських губерній [27]. А вже 1818 і 1822 рр. губернський предводитель дворянства зараховувався до 5 класу Табелю про ранги, на час обіймання цієї посади.

Першими предводителями дворянства на Волині стали колишні маршалки сеймикувальної шляхти. Так, першим волинським губернським предводителем став колишній житомирський повітовий маршалок граф А.К.Ліпський [див. Додаток]. До слова, у великоросійських губерніях при обранні губернського предводителя спершу зупинялися на кандидатурі попереднього, і, якщо він не підходив, обирали нового з повітових предводителів. Якщо губернським обирався котрийсь із повітових, на його місце обирали нового [18, арк. 6 - 8].

Варто вказати, що губернські предводителі дворянства як представники місцевого дворянства неодноразово загострювали стосунки з місцевими російськими чиновниками. Причину цього найчастіше ставали матеріальні інтереси предводителя зібрання та його членів. Найгучнішими на Правобережжі на початку XIX ст. були конфлікти волинського губернського маршалка А.Ф.Гостинського та колишнього С.С.Ворцеля, котрі уклали фінансово-господарський контракт з губернатором. Після значних збитків дворянських представників, вони звинуватили губернатора М.І.Комбурлея у жорстокому поводженні, закидаючи, що він надто суворо контролював збір податків з поміщицьких маєтків [47, с. 126, 132].

Нова хвиля суперечок між предводителем дворянства та М.І.Комбурлеєм розпочалася після дворянського зібрання 1814 р. На виборах губернським маршалком було обрано Б.К.Гіжицького, який брав активну участь у попередньому конфлікті між зібранням та губернатором. М.І.Комбурлей, звісно, не затвердив обраного губернського маршалка – свого давнього недруга – на посаді. Суперечку губернатора з дворянським зібранням було вирішено на найвищому рівні: Олександр I, розглянувши адрес дворян, наголосив: „Я неодмінно бажаю, щоб у Волинській губернії... було показано приклад покарання винних” [48, с. 133]. Внаслідок скарг зібрання, крім губернатора з посад звільнили ще декількох російських чиновників, а Б.К.Гіжицького поновили на посаді губернського маршалка та нагородили орденом Св. Анни, а 1816 р. призначили волинським губернатором [53, с. 76, 86, 87].

Активною була участь волинських губернських маршалків у антидержавних акціях 1926 р. Серед заарештованих у Житомирі учасників виявилися члени дворянського зібрання та обрані зібранням чиновники й урядовці, зокрема губернський маршалок граф

П.І.Мошинський, якого 1828 р. засудили до десяти років заслання [53, с. 96]. Для запобігання участі у виступах місцевих дворян влада видала низку розпоряджень, найпершою з яких була вимога про обов'язкові письмові розписки про непричетність до декабристських й інших таємних організацій, та про лояльність до уряду. Волинський губернський маршалок, на якого покладалося виконання розпорядження, на засіданні депутатського зібрання у травні 1826 р. зібрав необхідні зобов'язання [48, с. 136].

Безперечно, ключовими у політиці щодо правобережного дворянства стали листопадові події 1830 р., після яких почався наступ на права корпоративних інституцій. Найперше самодержавство ліквідувало польські назви станових урядовців: маршалків наказано називати предводителями організацій [28]. 1840 р. була поставлена остаточна крапка стосовно чинності колишніх нормативних актів – Литовських статутів та сеймових ухвал Речі Посполитої: на землях, що відійшли від Польщі, поширено російський Звід законів [30]. Тобто, тут почало діяти єдине правове поле Російської імперії.

За участь у Листопадовому повстанні 1830 р. більше 200 волинських дворян позбавили прав дворянства, що автоматично означало усунення їх від участі у корпоративному житті. Серед них опинилися повітові та колишні губернські маршалки С.С.Ворцель, М.Д.Чацький [13, арк. 35 зв.]. Водночас із зменшенням права Волинського дворянського зібрання щодо виборів на судові та поліцейські посади, влада намагалася переорієнтувати його, розширивши можливості участі на інших ділянках місцевого господарського та громадського життя губернських й повітових предводителів. Вони разом з представниками зібрання призначалися членами усіх комісій і комітетів, що створювалися у губернії й повітах, зокрема губернської дорожньої та будівельної комісії, губернської комісії народного продовольства, членів комісії для ревізії дій дворянських депутатських зібрань [43, с. 202].

У виданому 6 грудня 1831 р. Маніфесті про дворянські зібрання та вибори, який загалом підтвердив повноваження дворянських зібрань, наданих „Учреждениями для управления губерний Всероссийской империи” 1775 р. та Жалуваною грамотою дворянству 1785 р., уряд детально і вичерпно уточнив та регламентував порядок їх проведення [29]. Як слушно зауважив С.Беккер, реформа корпоративних інституцій дворянства Миколи I мала на меті припинити колишні ухиляння від служби й зробити її більш привабливою [37, с. 33]. Задля цього було підвищено класи для усіх виборних посад, й головне – виборна дворянська служба прирівнювалася до державної [49, с. 200].

Незважаючи на усі намагання влади зробити дворянську службу привабливою, варто вказати, що на Правобережжі в першій половині XIX ст. станова корпоративна діяльність не користувалася повагою шляхетного стану. Волинський губернатор вказував, що місцеві дворяни, не цінуючи військову та цивільну службу, ігнорували й посади, що обиралися дворянським зібранням [2, арк. 159]. Частіше це відбувалося з представниками заможних родин. Так, на зібранні 1841 р. губернським предводителем обрали відсутнього на виборах князя К.Любомирського, який відмовився від обіймання посади. Вже затверджений імператором, К.Любомирський таки домогся свого звільнення, і його обов'язки до наступних виборів виконував житомирський повітовий предводитель [5, арк. 182 - 190].

У другій третині XIX ст. влада почала більш ретельно переглядати кандидатів та обраних на посади предводителів, при цьому частими ставали прецеденти незатвердження обраних дворянством на ці посади. На виборах 1844 р. влада була змушена обрати „з двох зол”, адже, на думку місцевої адміністрації, обидва претенденти на посаду губернського предводителя мали „заплямовану” репутацію. Перший претендент К.Чернецький звинувачувався у діяльності таємних товариств у 1838 р., незважаючи на те, що вже відбув покарання перебуванням у Київській в'язниці. Інший кандидат – Ф.К.Бобр-Пієтровицький – підозрювався у зв'язках з польськими повстанцями, зберіганням зброї, та, крім того, був арештований та півроку ув'язнений [6, арк. 63, 323]. Незважаючи на очевидну підтримку зібранням К.Чернецького, імператор схвалив кандидатуру Ф.К.Бобра-Пієтровицького. Новообраний губернський предводитель за те, що з нього зняли звинувачення, виявився досить податливим та покірливим. На наступних виборах „старанного по службі” предводителя, як охарактеризував Ф.К.Бобра-Пієтровицького губернатор, знову затвердили на цій посаді [7, арк. 65].

Випадки несхвалення губернських предводителів траплялися й пізніше. 1850 р. імператор не схвалив волинським губернським предводителем жодного з двох обраних зібранням кандидатів, що стало причиною проведення додаткових виборів восени того ж року [8, арк. 382 - 397]. Лише у грудні 1850 р. Микола I затвердив губернським предводителем Р.Л.Ледоховського, який теж виявився неблагонадійним, що стало причиною його дострокового звільнення з посади та заслання до Воронежу [53, с. 100]. Після виборів 1859 р. генерал-губернатор подав запит стосовно благонадійності новообраних повітових предводителів дворянства та інших обраних на зібранні чиновників. Серед них чимало дворян перебували під судом чи таємним наглядом поліції, або не мали відповідних чинів, що унеможливило їх участь у розподіленні посад [17, арк. 30]. Так, один з претендентів на посаду губернського предводителя Г.Заленський перебував під таємним наглядом поліції впродовж шістнадцяти років за „невдячні відгуки проти розпоряджень російського уряду” [9, арк. 159]. Натомість губернським предводителем затвердили його опонента К.Ф.Микулича, який „користувався довірою і повагою дворян” [53, с. 101].

Губернський предводитель Г.С.Ленкевич напередодні зібрання 1832 р. подав імператору прохання від імені волинських дворян, де йшлося про помилування причетних до повстання будь-яким чином і допущення їх до участі у засіданнях [48, с. 215]. Однак, у виконанні прохання йому було відмовлено. Вдруге з такою ж проською Г.С.Ленкевич звернувся до уряду напередодні зібрання 1835 р., але й тоді імператор наказав не допускати до виборів нікого з учасників повстання [1, арк. 69 - 71]. Третє до питання участі дворян у зібранні губернський предводитель повернувся напередодні зібрання 1838 р., коли знову подав губернатору прохання допустити до участі у зібранні та виборах не причетних до повстання дворян, які, однак, перебували під поліцейським наглядом [4, арк. 27]. Однак і тоді воно не знайшло свого позитивного з'ясування. Зрозумілою є позиція верхньої влади, яка з осторогою ставилася до участі у зібранні „неблагонадійних” представників місцевого дворянства, однак вражає відкрита позиція Волинського дворянського зібрання та губернського предводителя дворянства, які й після придушення повстання продовжували наполегливо захищати корпоративність своїх членів.

Часто губернському предводителю необхідно було віднайти паритет між місцевим дворянством та владою. На зібранні 1832 р., дворяни делегували до Петербургу знаних місцевих дворян, як от сенатора графа В.Браницького, князя М.Яблоновського та Любомирського, графа Я.Ліпського, губернського предводителя Г.С.Ленкевича та экс-предводителя В.І.Ганського з протестом проти урядових заходів стосовно переслідування місцевого дворянства [2, арк. 26 – 26 зв.]. У складеному на зібранні зверненні, написаному, до речі, польською мовою, дворяни вимагали амністії учасників повстання. Вони також висловлювали обурення закриттям Кременецького ліцею та запровадженням російської мови у діловодство. Крім того, волинські дворяни просили про відстрочку термінів подання документів на дворянство [2, арк. 158]. Звісно, губернатор та генерал-губернатор не могли допустити подання до верхньої влади такого звернення, і спробували залагодити це питання переговорами з губернським предводителем. Він мусив якнайшвидше перекласти прохання російською мовою, про що просили його дворяни, але, водночас, предводитель розумів наслідки можливого погіршення стосунків з владою у разі відправки звернення. Тому губернський предводитель зробив спробу відмовити зібрання від подібного кроку. Г.С.Ленкевич не поспішав з відсилкою послання ще й тому, що чекав реакції та дій сусідніх дворянських зібрань.

Після проведених виборів в інших правобережних губерніях, Київське та Подільське дворянські зібрання вирішили не конфліктувати з російською владою і вислали до Петербургу депутатів із адресом вдячності за „даровані дворянам права та переваги”. Це стало поштовхом для волинського предводителя, який у листі до генерал-губернатора В.В.Левашова зазначив, що Волинське дворянське зібрання не „залишиться позаду інших”, і запевнив, що вжив усі необхідні заходи „для відправлення подячної депутації за даровані привілеї в новій організації виборів” [2, арк. 175, 180 - 181]. Отож, губернський предводитель дотримав слова, і ані депутати, ані послання не потрапили до Петербургу [1, арк. 56 зв.]. Вміння маніпулювати між імперською владою та місцевим дворянством допомогло губернському предводителю Г.С.Ленкевичу головувати на зібранні близько дев'яти років, за що його було нагороджено російським орденом [3, арк. 1 - 2]. Щоправда, того ж року дворянські зібрання правобережних губерній таки наполягли на своєму і губернський предводитель звернувся до генерал-губернатора з проханням зберегти права зібрання, гарантовані Жалуваною грамотою, однак це не дало позитивного результату [50, с. 139 - 140].

Сценарій покарання учасників Січневого повстання 1863 р. нагадував попередній, проте, на переконливу думку А.Капелера, цього разу реакція влади була значно жорстокіша, ніж тридцять років тому [44, с. 196]. Для попередження повстання генерал-

губернатор І.І.Васильчиков визначив більше двадцяти заходів, що їх повинна була здійснити місцева російська адміністрація. Найперше, було усунуто з посад активних предводителів дворянства [10, арк. 1 - 3]. За антиросійську політичну діяльність звільнили з посади К.Ф.Микулича – останнього обраного зібранням волинського губерньського предводителя дворянства, та відправлено на заслання [53, с. 101; див. Додаток]. Своє рішення з приводу функціонування дворянських зібрань правобережних губерній, зокрема виборності місцевих чиновників, влада оголосила у липні 1863 р. Відтоді, за розпорядженням імператора, генерал-губернатору надавалося право звільняти з виборних посад чиновників усіх відомств, у тому числі й предводителів дворянства, і замінити їх на свій розсуд державними чиновниками [14, арк. 10].

Аби унеможливити організацію будь-яких антиросійських зібрань та виступів місцевого дворянства, міністр внутрішніх справ, спираючись на позицію генерал-губернатора, подав імператору доповідь з пропозицією відстрочення проведення дворянських зібрань та виборів. Наслідком доповіді став імений указ від 18 лютого 1862 р. „Про відстрочку майбутніх травневих дворянських виборів у Волинській губернії”, у якому названо причину – оголошення Житомира на воєнному стані. Указ надавав місцевому губерньському начальству право призначати чиновників на вакантні посади, що раніше обиралися зібранням [31]. До слова, восени того ж року закрили дворянське зібрання та заборонили вибори у Подільській губернії, а у березні 1863 р. – у сусідньому Києві [14, арк. 9 зв.; 32]. Своє рішення з приводу подальшого функціонування дворянських зібрань правобережних губерній, зокрема виборності місцевих чиновників, влада оголосила у липні 1863 р. Відтоді, за розпорядженням імператора, генерал-губернатору надавалося право звільняти з виборних посад чиновників усіх відомств, у тому числі й предводителів дворянства, і замінити їх на свій розсуд державними чиновниками [14, арк. 10].

Відсутність губерньського зібрання призвела до деякого зростання обсягу повноважень та розширення функцій губерньських предводителів. Оскільки проблеми дворянства і питання, які раніше вирішувалися на зібранні, слід було й надалі розв'язувати, акцент повноважень щодо цих справ змістився у бік предводителів дворянства та депутатських зібрань. Зважаючи на заборону дворянських зібрань та збільшення повноважень посади губерньського предводителя дворянства, верховна влада вирішила у правобережних губерніях змінити порядок їх призначення. З 1866 р. ця важлива для місцевих дворян посада офіційно перестала бути виборною, а значить досяжною: губерньських предводителів почали призначати, причому, виключно з числа російських дворян [див. Додаток].

Ключовою фігурою губерньського адміністративного управління імперії, у тому числі й у правобережних губерніях, тепер став губерньський предводитель дворянства – офіційно визнана перша особа після губернатора. На Правобережжі губерньські предводители набули суттєво іншого значення через те, що з відміною дворянських зібрань вони стали єдиною ланкою зв'язку між місцевим дворянством та адміністрацією. Тепер вони відігравали значимішу роль не лише у становій організації дворянства, а й в адміністративному апараті, входячи до складу державних установ від імені дворян [45, с. 32 - 36]. Значення губерньських предводителів зростало за рахунок участі у численних державних комісіях та комітетах, що функціонували у губернії. Предводители брали участь у формуванні кошторису земських податків, оскільки входили до складу губерньських комітетів земських повинностей. Входили вони й до складу губерньських дворянських комітетів для поліпшення селянського побуту. Їм ввірялося в обов'язок очолювати, або ж бути членами військових і тюремних комітетів, рекрутських комітетів (пізніше – губерньське у військових повинностях присутствіє), комісії полюбовного розмежування земель, та визначати присяжних засідателів. Предводители опікувалися навчальними закладами губернії, на правах членів засідали у губерньських присутствіях із селянських, земських та міських справ, у губерньських оціночних комісіях [34, п. 160 - 163; 37, с. 236].

На початку XX ст. до обов'язків губерньських предводителів додалося головування у виборчій комісії до Державної думи. Після 1906 р. вони входили до складу губерньських землевпорядних комісій під керівництвом губернатора, що були створені для запровадження реформ П.А.Столипіна, і, зокрема, про селянське переселення [39, с. 219]. Губерньські предводители дворянства входили до складу губерньських інституцій з селянських справ під головуванням губернатора, а разом із повітовими предводителями брали участь у комісіях по підготовці та впровадженні земської реформи 1911р. [15, арк. 357]. Волинський губерньський предводитель Б.М.Леявський представляв місцеве дворянство на XI з'їзді Ради об'єднаного дворянства у Петербурзі в 1915 р., де були посланці від 39 губерньських дворянських зібрань [35, с. 81].

Для того, аби привабити російських дворян до обіймання посади губерньського предводителя та надати їй більшої значимості, у листопаді 1863 р. губерньським та повітовим предводителям західних губерній надавався статус державних чиновників з поширенням на них прав та переваг державної служби [33]. А.П.Корелін, а слідом за ним й інші історики, вказували ще на один захід верховної влади, спрямований на заохочення місцевих російських дворян посісти посади предводителів – на відміну від великоросійських губерній, предводителі дворянства західних губерній отримували жалування [37, с. 226]. Дійсно, факти надання їм жалування у деяких повітах правобережних губерній мали місце. Зокрема, мировий посередник Ямпільського повіту Д.Броневський у своїх спогадах вказував, що тамтешній повітовий предводитель дворянства таки отримував жалування [38, с. 499]. Волинський губернатор пропонував, як виключення, надати губерньському предводителю жалування в розмірі 3 тис. руб. Однак, його пропозиція не втілювалася у життя [11, арк. 83 – 83 зв.]. Як можна судити з ділових документів Волинського депутатського зібрання 1863-1913 рр., де перераховувалися усі члени дворянських інституцій, хто отримував жалування, жодного свідчення про його нарахування губерньським та повітовим предводителям Волинської губернії не було виявлено (ДАЖО, Ф. 119, Ф. 146). Не знаходимо факту надання жалування предводителем і у переліку витрат із сум податків з дворянських маєтків, де фіксувалися усі витрати на потреби місцевого дворянства [16, арк. 4 - 5]. Це дає право стверджувати, що предводителі Волинської губернії продовжували виконувати свої функції на громадських засадах, без отримання жалування.

Після усунення з посади волинського губерньського предводителя дворянства К.Ф.Микулича, волинський губернатор М.І.Чертков вказував на відсутність у губернії російських дворян, які могли б обійняти вакантну посаду. Тому обов'язки губерньського предводителя впродовж трьох років виконував ровенський повітовий предводитель В.О.Заленський [20]. Першим призначеним предводителем Волинської губернії став князь М.К.Імеретинський [23; див. Додаток], який відразу активно приступив до виконання своїх обов'язків. Найперше новопризначений предводитель подав генерал-губернаторові пропозиції, як навести порядок та налагодити діяльність станових інституцій губернії. Він старанно взявся за укладання жорстких правил поведінки для урядовців та канцелярських службовців депутатського зібрання. Заборонялося, наприклад, виносити будь-які папери з приміщення депутатського зібрання, видавати довідки чи посвідчення, знімати копії з документів без його дозволу. Крім того, колишні депутати та канцелярські службовці не мали права знову ж таки без його дозволу заходити і перебувати у приміщенні зібрання [21, арк. 234 - 236]. Наступними стали пропозиції губерньського предводителя про порядок розгляду депутатським зібранням справ про дворянське походження, з'ясування підробок дворянських документів та перевірки укладання родовідної книги. До його призначення місцева адміністрація робила спроби впорядкувати справи депутатського зібрання та контролювати його діяльність, постійно вимагаючи подавати відомості стосовно кількості розглянутих депутатами справ, дані про число дворян у губернії, але реально це втілювалося у життя лише за предводительства М.К.Імеретинського [19, арк. 5 - 6].

Зусилля губерньського предводителя дворянства М.К.Імеретинського у наведенні порядку в депутатському зібранні спрямовувалися на заходи, які б унеможливили зловживання при зарахуванні до дворянського стану, а тому він намагався особисто контролювати його роботу [22, арк. 162]. Предводитель був переконаний, що його головне завдання полягає у викритті колишньої злочинної діяльності Волинського депутатського зібрання. На його думку, предводителі, депутати і службовці, прикриваючись своїм становищем і легітимністю, більше шістдесят років успішно боролися проти урядових заходів. 1868 р. у доповідній записці генерал-губернаторові М.К.Імеретинський писав, що за 1802-1868 рр. у губернії було незаконно зараховано до дворянства величезне число родин [13, арк. 3 - 4, 34]. Його перу належить праця „Дворянство Волинської губернії”, в якій він звинуватив Волинське депутатське зібрання у фальсифікаціях та протизаконному зарахуванні до привілейованого стану багатьох волинян [41; 42].

Однією з причин неефективної діяльності депутатського зібрання М.К.Імеретинський вбачав у його складові, де переважали місцеві дворяни польського походження. Він поставив питання заміни у канцелярії усіх службовців-поляків росіянами, повідомляючи про це генерал-губернаторові: „Я – один, проти мене сорок два поляки” – саме стільки осіб налічували службовці його канцелярії. Аби виправити ситуацію, предводитель запропонував запросити на посади росіян, збільшивши їм жалування, на

що отримав згоду Міністерства внутрішніх справ. За період його предводительства, з 1866 по 1869 рр., було звільнено 16 канцелярських службовців-поляків [12, арк. 21, 37].

Діяльність усіх наступних предводителів дворянства – призначуваних російських дворян – підпорядковувалася виключно імперським інтересам і спрямовувалася на утвердження в губернії російських законів.

Висновки. За взірцем великоросійських губерній на Волині було створено представницькі дворянські корпоративні інституції, однією з яких був губернський предводитель дворянства. Його функціонування унормовувалося законодавчими актами Російської імперії й було наближене до діяльності аналогічних установ великоросійських губерній. Будучи представником місцевого шляхетського стану, губернський предводитель був змушений відстоювати його інтереси і водночас шукати порозуміння з верховною владою, яка була готова прийняти місцеве дворянство у якості партнерів за умови співпраці та лояльності. Натомість, замість очікуваного вірогідності та співпраці волинські губернські предводители дворянства, як і інші члени зібрання, взяли активну участь у Листопадовому повстанні 1830 р., що стало причиною значного зменшення повноважень й компетенції дворянських інституцій, і, як наслідок, – обмеження їх участі в управлінні губернією.

Після участі місцевого дворянства у заворушеннях початку 1860-х рр. і, як наслідок – заборони дворянського зібрання у Волинській губернії, губернський предводитель дворянства отримав більше прав та повноважень. Він продовжував свою діяльність, активніше залучаючись до державних справ. При цьому, гарантією діяльності в імперських інтересах стало російське походження претендентів на посади губернських предводителів дворянства. На час падіння династії Романових у Волинській губернії однією із станових інституцій самоврядування залишався губернський предводитель дворянства, діяльність якого повністю перебувала під контролем держави.

Додаток

ПЕРЕЛІК ГУБЕРНСЬКИХ ДВОРЯНСЬКИХ ПРЕДВОДИТЕЛІВ ДВОРЯНСТВА ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ

№	Час обіймання посади	ІПІ, титул, чин
1	1796 р., липень – 1799 р., (?)	А.К.Ілінський, граф
2	1799 р., травень – 1801 р., жовтень (?)	К.А.Міончинський, граф, генерал-лейтенант
3	1802 р., жовтень – 1808 р., серпень	С.С.Ворцель, граф, таємний радник
4	1808 р., серпень – 1811 р., (?)	А.Ф.Гостинський
5	1811 р., липень – 1814 р., (?)	В.І.Ганський
6	1814 р., серпень – 1815 р., квітень	Б.К.Гіжицький, генерал-майор
7	1815 р., липень – 1816 р., квітень	І.Холоневський, граф, кавалер
8	1816 р., квітень – 1817 р., (?)	Г.А.Ілінський, граф, камер-юнкер
9	1817 р., (?) – 1820 р., (?)	С.Г.Сангушко, князь, генерал-майор
10	1820 р., серпень – 1823 р., (?)	В.П.Ледоховський, граф
11	1823 р., липень – 1826 р., (?)	П.І.Мошинський, граф
12	1826 р., липень – 1829 р., (?)	М.Д.Чацький, граф, підпоручик
13	1829 р., липень – 1838 р., (?)	Г.С.Ленкевич, камергер
14	1838 р., червень – 1841 р., (?)	І.А.Ілінський, граф, статський радник
15	1841 р., серпень – вересень, 1841 р., вересень – 1844 р., серпень	К.К.Любомирський, князь, генерал-майор посада вакантна, вик. обов'язки Я.А.Омецинський, ст. радник
16	1844 р., серпень – 1850 р., грудень	Ф.К.Бобр-Пієтровицький, статський радник
17	1850 р., грудень – 1852 р., березень	Р.Л.Ледоховський
18	1852 р., квітень – 1856 р., червень	В.А.Свейковський, камер-юнкердвору й. і. в., статський радник
19	1856 р., червень – 1863 р., (?) 1863 р., (?) – 1866 р., листопад	К.Ф.Микучиц, колезький асесор посада вакантна, вик. обов'язки В.О.Заленський, кол. асесор
20	1866 р., листопад – 1869 р., грудень 1870 р., (?) – 1872 р., березень	М.К.Імеретинський, князь, генерал-майорпосада вакантна
21	1872 р., березень – 1877 р., (?) 1877 р., (?) – 1880 р., січень	М.М.Карамішев, гвардії підпоручик посада вакантна, вик.обов'язки А.К.Фон-Стааль, стат. радник
22	1880 р., січень – 1881 р., (?) 1881 р., (?) – 1882 р., травень	М.С.Кудашев, князь, шталмейстер посада вакантна
23	1882 р., травень – 1900 р., січень 1900 р., лютий – 1901 р., січень (?)	С.А.Уваров, камер-юнкер двору й. і. в., колезький асесор посада вакантна
24	1901 р., січень - грудень (?)	Ф.М.Нірод, граф, колезький асесор
25	1902 р., лютий – 1907 р., серпень	В.В.Волконський, князь, відставний підпоручик
26	1907 р., серпень – 1915 р., (?)	П.О.Демидов, камергер двору й. і. в., колезький радник
27	1915 р., (?)	Б.М.Леявський, надвірний радник
28	1915 р., (?) – 1918 р., (?)	І.А.Папа-Афанаспуло, статський радник

Додаток складений на основі матеріалів ЦДІАК України (див. Ф. 442, оп. 1, спр. 1262, 1882, 3867; оп. 34, спр. 841; оп. 36, спр. 41; оп. 47, спр. 177), ДАЖО (див. Ф. 146, оп. 1, спр. 34, 93, 282, 294, 313, 314, 335) та літератури (див. Список використаних джерел та літератури. Позиції: 23; 24; 41; 47; 48; 53).

Джерела та література

1. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДІАК України). Ф.442. Оп. 1. Спр. 1262. - 75 арк.
2. ЦДІАК України. Ф.442. Оп. 1. Спр. 1265. - 249 арк.
3. ЦДІАК України. Ф.442. Оп. 1. Спр. 2214. - 4 арк.
4. ЦДІАК України. Ф.442. Оп. 1. Спр. 2631. - 510 арк.
5. ЦДІАК України. Ф.442. Оп. 1. Спр. 3867. - 245 арк.
6. ЦДІАК України. Ф.442. Оп. 1. Спр. 5603. - 475 арк.
7. ЦДІАК України. Ф.442. Оп. 1. Спр. 6476. - 69 арк.
8. ЦДІАК України. Ф.442. Оп. 1. Спр. 8238. - 425 арк.
9. ЦДІАК України. Ф.442. Оп.36. Спр. 41. - 260 арк.
10. ЦДІАК України. Ф.442. Оп.38. Ф.442. Спр. 881. - 45 арк.
11. ЦДІАК України. Ф.442. Оп.44. Ф.442. Спр. 679. - 85 арк.
12. ЦДІАК України. Ф.442. Оп.46. Спр. 45. - 110 арк.
13. ЦДІАК України. Ф.442. Оп.47. Спр. 177. - 98 арк.
14. ЦДІАК України. Ф.442. Оп.520. Спр. 146. - 11 арк.
15. ЦДІАК України. Ф.442. Оп. 662. Спр. 2676, ч. III. - 62 арк.
16. ЦДІАК України. Ф.442. Оп. 663. Спр. 68. - 199 арк.
17. ЦДІАК України. Ф.442. Оп. 809. Спр. 3. - 31 арк.
18. ЦДІАК України. Ф.553. Оп. 1. Спр. 1399. - 302 арк.
19. Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО). Ф. 146. Оп. 1. Спр. 281. - 146 арк.
20. ДАЖО. Ф. 146. Оп. 1. Спр. 294. - 715 арк.
21. ДАЖО. Ф. 146. Оп. 1. Спр. 299. - 473 арк.
22. ДАЖО. Ф. 146. Оп. 1. Спр. 303. - 470 арк.
23. Милорадович. Списки губернских предводителей дворянства Российской империи. 1785 - 1895. - Чернигов, 1895. - 39 с.
24. Полное Собрание Законов Российской империи (далі – ПСЗ). – СПб., 1830. - т. 20. - №14392.
25. ПСЗ, 1 собрание. - СПб., 1830. - Т. 22: 1784 – 1788. - №16187.
26. ПСЗ, 1 собрание. - СПб., 1830. - Т. 23: 1789 – 1796. - №17108.

27. ПСЗ, 1 собрание. - СПб., 1830. - Т. 28: 1800 – 1801. - №21176.
28. ПСЗ, 2 собрание. - СПб., 1832. - Т. 6: 1831. - №4382.
29. ПСЗ, 2 собрание. - СПб., 1832. - Т. 6: 1831. - №4989.
30. ПСЗ, 2 собрание. - СПб., 1841. - Т. 15: 1840. - №13591.
31. ПСЗ, 2 собрание. - СПб., 1865. - Т. 37: 1862. - №37992.
32. ПСЗ, 2 собрание. - СПб., 1866. - Т. 38: 1863. - №39359.
33. ПСЗ, 2 собрание. - СПб., 1866. - Т. 38: 1863. - №40180.
34. Свод законов Российской империи повелением. Законы о состояниях. - СПб., 1842.
35. Списки уполномоченных 39 объединенных дворянских обществ, членов Государственного совета от дворянских обществ, губернских предводителей дворянства, приглашенных к участию в XI съезде лиц и личного состава постоянного совета объединенных дворянских обществ. - Петроград, 1915. - 110 с.
36. Бармак М.В. Формування владних інституцій Російської імперії на Правобережній Україні (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) – Тернопіль: Видавництво Астон, 2007. – 512 с.
37. Беккер С. Миф о русском дворянстве. Дворянство и привилегии последнего периода императорской России. – М.: НЛО, 2004. - 347 с.
38. Броневский Д. Из служебных воспоминаний мирового посредника в Юго-западном крае // Русский архив. - 1893. - Кн. 3, вып. 12. - С. 497 - 522.
39. Государственность России. Словарь-справочник. Книга 5, ч. 2. – М.: Наука, 2005. – 389 с.
40. Ефименко А. Очерки истории Правобережной Украины. - К., 1895. - 174 с.
41. Имеретинский Н.К. Дворянство Волынской губернии. - СПб., 1867. - 189 с.
42. Имеретинский Н.К. Дворянство Волынской губернии. // Журнал Министерства народного просвещения. Седьмое десятилетие. Ч. ССХСР, апрель. - СПб., 1894.- С. 326 - 372.
43. История России в XIX в. Дореформенная Россия. – М.: ЗАО Изд-во Центрполиграф, 2001. – 589 с.
44. Каппелер А. Росія як поліетнічна імперія: Виникнення. Історія. Розпад. – Львів: В-во Укр. Католицького у-ту, 2005. – 360 с.
45. Корелин А.П. Институт предводителей дворянства. О социальном и политическом положении дворян // История СССР, 1978, май, июнь. - С.31 - 48.
46. Кутшеба С. Очерк истории общественно-государственного строя Польши. - СПб, 1907. - 231 с.
47. Опытков. Волынская революция первой четверти XIX в. // Киевская старина, 1883, т. V, январь. - С. 121 – 144.
48. Свербигуз В. Старосвітське панство. - Варшава, 1999. - 249 с.
49. Шандра В.С. Документування виборів та виборної служби у Правобережній Україні 19-початку 20 ст. – С. 195 – 211. - Електронний ресурс. – [Режим доступу]: <http://archive.nbuv.gov.ua/portal>.
50. Щербак Н. Національне питання в політиці царизму у Правобережній Україні (кінець XVIII – початок XX століття). - К., 2005. - 616 с.
51. Яблочков М. История дворянского сословия в России. - СПб., 1876. - 679 с.
52. Bardach J. Historia sejmii polskiego. T. 1. Do schyłku szlacheckiej Rzeczypospolitej. - Warszawa: PWN, 1984. - 452 s.
53. Radziwiński Z.L. Marszałkowie Wolińskiej ziemi przed Unią Lubelską i miana ich spadkobiercy. Marszałkowie szlachty Wolińskiej w porzobiorowej dobie // Kwartalnik Historyczny, 1915. - S. 55 – 104.

УДК 94(477.8)“18”::355.211.2=411.16

Т. Трофімук-Кирилова

НАЙМ “ДОБРОВОЛЬЦІВ” ЯК СПОСІБ УХИЛЕННЯ ЄВРЕЙСЬКИХ ГРОМАД ВІД ВИКОНАННЯ РЕКРУТСЬКОЇ ПОВИННОСТІ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ)

У статті охарактеризовано специфіку організації та проведення рекрутських наборів із єврейських громад Російської імперії у XIX ст. Встановлено, що відповідно до правових норм від виконання військової повинності звільнялась лише незначна частина “корисних” з точки зору держави євреїв. Виявлено, що більшість членів єврейських громад вдалась до незаконних методів уникнення армії, у тому числі й до пошуку та найму “добровольців” – осіб які погоджувались за певну грошову суму піти в армію замість чергових рекрутів. На основі аналізу архівних джерел Волинської губернії проаналізовано особливості процедури пошуку та найму євреями “добровольців”.

Ключові слова: рекрутські “добровольці”, рекрутський набір, єврейська громада, Волинська губернія, Російська імперія.

The specifics of the organization and conduct of recruit sets from the Jewish communities of the Russian Empire in the 19-th century was described in the article. It was established that only a small part of the “useful” Jews in terms of state was exempted from military duty according to legal rules. It included of search and hiring of people who were agree to join to the army instead of the regular recruits for a certain amount of money and they were called “volunteers”. It was analyzed of the features of procedure of the search and hiring of “volunteers” by Jews based on analysis of archival sources of the Volyn province.

Keywords: recruit “volunteers”, recruit set, the Jewish community, the Volyn province, the Russian Empire.

Актуальність теми. У контексті побудови національної держави в Україні надзвичайно гостро актуалізується необхідність дослідження проблем міжетнічних відносин, адже формування справжньої нації можливе за умови максимального вивчення та усунення міжетнічних протиріч. Цей чинник зумовлює необхідність поглибленого дослідження історії окремих народів, що населяли українські землі у минулому.

Однією з етнічних спільнот, яка здавна осіла на українських землях, були євреї. Впродовж останніх років юдаїка стала окремою галуззю української історичної науки, адже було окреслено основні напрями досліджень, виникли наукові центри, почала формуватися вітчизняна школа фахівців з вивчення єврейської проблематики. Об’єктами дослідження передусім є політико-правове, економічне становище єврейських громад, процес формування “смуги осілости”, особливості єврейського самоврядування, взаємини між юдеями і християнами тощо. Активного розвитку сьогодні набули студії з історії єврейських громад окремих регіонів: Волині, Наддніпрянщини, Поділля, Слобожанщини. Проте значна кількість сторінок з історії юдеїв продовжує залишатися маловивченою. Однією із них є проблема виконання єврейськими громадами у складі Російської імперії в XIX ст. рекрутської повинності, а також питання, пов’язані з дослідженням особливостей організації, проведення рекрутських наборів юдеїв та способів їх ухилення від виконання рекрутчини.

Історіографія проблеми. Українські історики частково розглядають проведення рекрутських наборів серед єврейського населення у руслі дослідження політичної та соціальної історії юдеїв. До прикладу, О. Б. Беренштейн, розкриваючи суть політики російської влади щодо єврейського населення, характеризує її негативний вплив на соціальне, духовне, політичне життя євреїв, розглядає й рекрутську повинність, як один із негативних чинників впливу на євреїв [1]. Цінними для дослідження питання рекрутчини євреїв є наукові розробки Н. О. Щербак про особливості політики імперської влади щодо вирішення національного питання в Правобережній Україні наприкінці XVIII – на початку XX ст. [37–38]. С. А. Сидорук вивчає систему та специфіку організації і проведення рекрутських наборів у губерніях Правобережної України, звертаючи найбільше уваги на Поділля [30–31]. Інша українська дослідниця Н. С. Мацко займається аналізом військової політики Російської імперії на Правобережній Україні у XIX ст., а саме функціонуванням військових формувань і поселень та пов’язаних із цим повинностей – рекрутської, квартирної, гужової і т. д. [23].

У російській історіографії досліджувана у статті тема також не знайшла ґрунтовного висвітлення, хоча її окремі аспекти були розглянуті у дисертаційних роботах та наукових публікаціях О. В. Кухарук [21–22], А. М. Комятової [19–20], Л.С. Вакулової [2].

Наявність рекрутська повинність євреїв є одним з питань, яким активно цікавляться зарубіжні історики. До прикладу, аналізуючи ситуацію у “смузі єврейської осілости” та проблеми, пов’язані із владою в єврейському середовищі, що виникли через політику російської влади, американський історик Б. Натанс розкрив становище євреїв у пізньоімперській Росії і визначив вплив на нього рекрутчини [24, с. 46]. Детальніше питаннями рекрутської повинності євреїв займаються інші американські науковці: М. Станіславський [40], О. Литвак [39], Й. Петровський-Штерн [28]. М. Станіславський та О. Литвак відійшли від традиційного підходу міфологізації військової служби євреїв, який раніше використовувався істориками, що зазвичай висвітлювали рекрутчину з двох полярних позицій: або лише як спробу навернення євреїв у чужу релігію через фізичне насильство, або ж як добрі наміри уряду зблизити єврейську громаду з російським суспільством. Дослідники у своїх працях роблять спробу проаналізувати